

SZÉMAN ZSUZSA

A jobbik fél?

Susan Zimmermann: Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918 (Nőmozgalmak és törekvések a Habsburg Monarchia Magyarországon 1848 és 1918 között), Promedia Verlag – Napvilág Kiadó, 1999.

Az érdekesítően megírt könyvben rendkívül sok információt kaphat az olvasó a magyar társadalom egy fontos történelmi periódusának nőmozgalmairól és törekvéseiről. Külön öröm, hogy a német nyelvterületen élő kutatók, a témái iránt érdeklődők számára ezzel a munkával egy kevésbé kutatott terület válik hozzáférhetővé. A több mint 400 oldalas mű kilenc fejezetben foglalkozik a magyarországi nőmozgalmakkal, a szabadságharc kezdetétől az első világháború befejezéséig.

A nőmozgalom történetével foglalkozó részből kiviláglik: sok nő arra használta föl a különleges történelmi periódusokat, hogy a férfiakéval egyenrangú cselekedet hajtson végre. A szabadságharc idején igen szép számmal akadtak olyanok, akik felrúgták a hagyományosan női, hazafias feladatok köréről rajzolt sémát (betegápolás a hadseregben, főzés a katonákra stb.). Sok nőről csak a sebesülésekor, véletlenül derült ki női mivolta. Am néhány híressé vált nőt a könyv név szerint is említ – Nyári Mari, Csizmároovits Mária, Pfiffner Paulina, Jagello Apollónia, Megyesi Karolina, Viola Anna stb. –, akik a honvédhadseregben férfi ruhában katonaként szolgáltak. Többen művészekből (színésznő, műlovas) avansáltak áruhás katonává – mint pl. Nyári Mari. Másoknak a neve azért maradt fenn, mert – áruhában – kiváló tetteket hajtottak végre. Bányai Júlia pl. meghalt férje nevében lépett be a hadseregbe és a főhadnagyi rangig vitte. Szilágyi Ida altisztként szolgált, Lebstück Mária 1849-ben a Budai Vár ostromában vett részt, majd 1949 augusztusától hat hónapig Aradon raboskodott. A rendkívüli körülmények tehát a nőknek nagyobb mozgásteret adtak, a „női szerepükből való kilépést” engedélyezték, s mindezek szerepváltást elősegítő faktornak tekinthetők. (Ilyennel találkoztunk az első világháború alatt, amikor a férfi munkaerő hiánya miatt a nők tömegesen végeztek házon kívüli „tipikus férfimunkát”. Ez a világháború után a paraszti társadalom egyes rétegeiben némileg a férfi, illetve női szerepek lazulását eredményezte.) A szabadságharc leverésével megszűnt a speciális élethelyzet.

Az 1860-as években, a kiegyezés felé vezető úton, majd a kiegyezéssel megkezdődött a polgári állam jogi, politikai és gazdasági kereteinek kiépítése. A nők szociális és politikai törekvései új lendületet vettek. A szociális változásban a nők fontos szerepet kaptak, míg az iskoláztatás és a foglalkoztatás kérdésében jelentős hátránnyal indultak a férfiakhoz képest. Sorra jelentek meg azok a szervezetek és fo-

lyóiratok (Családi Kör, Emília stb.), amelyek jelentős lépéseket jelentettek a női egyenjogúsodás felé. („Ami a jogokat és kötelezettségeket illeti, nincs különbség nő és férfi között”... „A nő legfontosabb feladata most és a jövőben is, hogy feleség és az anyja maradjon – de ha nem megy férjhez vagy özvegy, dolgozhasson a nőiség határai között maradva, hogy magát a szegénységtől megóvja.”) 1868-ban alakult az Országos Nőképző-Egyesület (ONKE), amely hatást gyakorolt a hivatalos politikára. Többek között ők alapították az első leánygimnáziumot és több, lányok számára létrehozott, különféle intézetet vezettek. Az egyesület igen széles körű női oktatásra kidolgozott elmélettel rendelkezett, amely magában foglalta a nemek közti különbséget és a nemek közötti osztott képzést. 1871-ben hozták létre a Valéria Nőcseléd-képző Egyletet, 1872/73-ban az Országos Nőiparegyletet (ONI). Utóbbi nemcsak a női ipari tevékenység legjelentősebb támaszaként szolgált, de nélkülözhetetlen szerepet vállalt az iparban dolgozó nők és asszonyok képzésében is. Az egyesület tevékenységében egyaránt odafigyeltek a közép- és az alsó néprétegek foglalkoztatási igényeire. 1897-ben egy másik szakma, a tisztviselők számára alapítottak egyesületet, Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE) néven. Az egyesület a női alkalmazottak foglalkozási érdekeit képviselte. A századforduló után a NOE nyíltan is síkra szállt a nők egyenlő foglalkoztatásáért, és programjába belevette politikai jogaik kérdését is. Ezzel a NOE a modernizmus fő képviselőjévé vált és szorosán együttműködött az 1904–1905-ben alapított Feministák Egyesületével (FE). A munkatársak közül számosan mindkét egyesület tagjai voltak. Szintén 1904-ben alakult a Magyarországi Munkásnők Egyesülete (MME). Az egyesületben a szolgálókon, a szociáldemokrata nőkön kívül ismét sokan tevékenykedtek az MME, illetve a későbbi FE tagjai közül. Ebben az időszakban más, kevésbé radikális szervezetek is létrejöttek: Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesülete, Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete, Márta-Egyesület, Mária Dorothea Egyesület, Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége, Hazai Ipart Pártoló És Terjesztő Egyesület, Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége.

Mindenképpen meg kell említeni, hogy az MNSZ-nek nem volt olyan politikai ereje, mint külföldi társainak, de számos fontos társadalombiztosítással, munkarenddel, munkafeltétellel kapcsolatos pont szerepelt programjukban, pl. a cselédek számára a társadalombiztosítás bevezetése, a nők éjszakai munkarendjének megváltoztatása. A felsorolt szervezetek korántsem voltak egységesek, az MNSZ pl. radikális és mérsékelt ágra szakadt, és a mérsékelt ága a katolikus nőmozgalmakhoz állt közel.

A nők foglalkoztatásával, képzésével, érdekvédelmével, jogaival foglalkozó szervezetek mellett ebben az időszakban gomba módra szaporodtak a hagyományos jóléti szervezetek is. A szerző szerint a jóléti munkák egyik legfontosabb szereplője az 1890-es években gyökerező, 1906-ban megalakult Országos Katolikus Nővédő Egyesület volt (OKNV), amely a katolikus nőmozgalmak gyűjtő-szervezeteként szolgált. Ez a mozgalom kapcsolatot tartott fenn külföldi in-

tézményekkel, ahonnan ellesték a „modern női szociális munkát”. Sokat tettek a patrónus rendszer kialakításért (pl. látogatták a női börtönök lakóit), a cselédek gondozásáért. Ezzel csaknem párhuzamosan alakult meg a Szociális Missziótársulat (SZMT), amely női közreműködőkkel innovatív módon vett részt az őket érintő szociális munkában. E két fontos szervezet mellett, melyek 1916-ban egyesültek, számos egyéb, tisztán jótékonyági vagy jótékonytársulatot és a nők képzését is valamilyen módon magára vállaló szervezet jött létre a századforduló előtti két évtizedben, illetve a századforduló után: a Pesti Izraelita Nőegylet, a Stefánia-Szövetség az anyák és csecsemők védelmére, az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület, az Országos Gyermekvédő Liga, a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen, a Tabitha Jótékony Nőegylet (evangélikus), a Lórántffy Zsuzsánna Nőegyesület (református), a Budapesti Dávid Ferenc Egylet (unitárius) stb.

Talán fölöslegesnek tűnik e szervezetek nevének és alapítási idejének ilyen részletes bemutatása, mégis igen fontos, hogy a külföldi olvasó a szerző által tárgyalt alapossággal ismerje meg létrejöttük körülményeit, fejlődését, egymásra gyakorolt hatását. Ezek a mély, a különféle egyházakat is magukban foglaló gyökerek ugyanis sok mindent megmagyaráznak a jelenlegi civil szférával kapcsolatban. Eloszlatnak olyan, a nyugati társadalmakban élő tévhiteket, amelyek megkérdőjelezik vagy kisebbítik a közép-európai civil mozgalmak szerepét. Ugyancsak párhuzamot vonhatunk a múlt és jelen esetében abban – s ezért is igen érdekes a könyv –, hogy egyes szervezetek életében milyen meghatározó erőt jelentettek az államközeli funkciót, rangot betöltő személyek (vö. Aponyi grófnő szerepe a századforduló nőmozgalmában, Csilla von Boeselager, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat egyik alapítója, közel száz évvel később, 1989-ben). E könyvismertetőben a név szerint felsorolt jóléti szervezetek korántsem adnak teljes képet az akkori civil szféráról, de azt segítenek megérteni, hogy a rendszerváltás után miért voltak képesek a civil szervezetek szinte a földből kinőni, s miért dolgozik ma több mint 3000 civil szervezet szociális területen. Arra is rávilágítanak, hogy egy-egy szervezet életében sok esetben miért nem lehet egy-egy tevékenységet, pl. az oktatást, a szociális és egészségügyi feladatokat egymástól szétválasztani.

Az eddigiekhez szervesen kapcsolódik az a szinte krimiszerűen megírt fejezet, amely életutak bemutatásával vezeti be az olvasót a századforduló női mozgalmainak kialakulásába. Elénk tárulnak azok a gazdasági, szociális, társadalmi faktorok, amelyek egy-egy életút esetében olyan kiemelkedő személyiségű nőket, mint (Bédy-)Schwimmer Róza, Gárdos Mária és Farkas Edit, egy-egy mozgalom vezéralakjává tettek. Figyelemre méltó, hogy mindhárom nő esetében fontos elemként jelenik meg az iskoláztatottság, a tanultság. Az előbbi kettő polgári iskolába járt, míg a jobb gazdasági, szociális háttérrel rendelkező Farkas Edit a nyolcosztályos gimnázium befejezése után magánúton tanári diplomát szerzett. Nem tekinthető véletlennek, hogy a rendhagyó módon gondolkodó és rendhagyó viselkedést mu-

RECENZIO

tató nők (pl. Gárdos volt az egyetlen nő, aki már a világháború előtt a haját rövidre vágatta, Schwimmer pedig azzal keltett feltűnést Budapesten, hogy egyenesvonalú, ún. „reformruhát” viselt, amely nem illett az akkori kor fűzős divatjába, mivel nem hangsúlyozta a nőieséget) a nőmozgalmak hajnalán fontos szerephez jutottak. Gárdos a kialakuló szociáldemokrata mozgalom egyik vezető személyisége lett. 1905-től A dolgozó nő című szociális női lap felelős szerkesztője. Schwimmer először a NOE-ben töltött be fontos pozíciót, majd a szervezet elnöknőjévé választották. Glücklich Vilmával részt vettek az FE megalakításában, és közösen szerkesztették a Nő és a társadalom című folyóiratot.

Am a könyv nemcsak a feminizmus kialakulását, a különféle mozgalmak külföldi kapcsolatait, mérsékelt polgári vagy radikális szerepüket veszi nagyító alá, de ugyanígy részletesen elemzi a már bemutatottakon kívül a nők képzéséért, a nők „házon kívüli” kenyérkereseti lehetőségeiért, politikai tevékenységeiért folytatott harcát, a társadalmi és szociális reformokért, polgári jogokért és az általános választójogokért, a háztartás reformjáért folytatott küzdelmét. Hely hiányában itt nem lehetséges az összes idevonatkozó részt elemeznünk, de ki kell emelni azt a tanulságos folyamatot, ahogyan a háztartási munka érdekesebb része lassan kikerült „otthonról”, házon belül őrizvén a sok fáradtsággal járó folyamatokat. Ugyancsak érdekes, hogy miként próbálták meg a férfiakat bevonni a háztartási munkákba. A könyv részletesen tárgyal olyan, teljesen új elképzeléseket is, mint a „központi háztartás” az egyedülálló, dolgozó nők számára. A nők helyzetét illetően természetesen nem volt egység magában a női mozgalomban sem, így a háztartás és a háztartásreform is vita tárgyát képezte. A nők egy része félt kiadni kezéből azt a területet, ahol úgy érezte, korlátlan hatalommal rendelkezik, a haladóbb gondolkodásúak ezzel ellentétben erőteljesen síkra szálltak a radikális reformokért. Az ellenzők érvei – melyek között számos ma is megtalálható – így hangzottak: „Nincs szükségünk központi háztartásra, ez a családi tűzhely melegét veszélyeztetné...” Volt a viták hátterében egy másik, igen fontos gazdasági, társadalmi probléma, ez pedig a cselédség helyzete. A háztartások modernizálása ugyanis magában rejtett egy valóságos veszélyt: egy jobban felszerelt háztartásban ugyanis nem volt szükség cselédségre, az így felszabaduló munkaerő számára tehát új munkahelyeket kellett teremteni. A központi háztartás mellett pálcát törők 1906-ban végül is Budapest közigazgatásának bérházak terveit kínálták fel. Bárczy, Budapest új polgármestere fontolóra vette a bérházak kialakításának lehetőségét. E hozzáálláson felbuzdulva az FE benyújtotta a magisztrátusnak az egykonyhás lakások elvét. Bár a feministák igen nagy propagandát fejtettek ki, és tervük megnyeréséhez nemzetközi kapcsolataikat is bevetették, a hatóságok hivatalosan nem ismerték el a fenti reformelveket.

A századforduló körüli évek minden tekintetben reformokat hoztak. Reformokkal találkozni a választások terén is. Csakhogy az 1905-ben kezdődő választási reform még kizárólag a férfiakat érintette. 1911-ben a miniszterelnök (az FE-t kivéve) számos érintett szervezetet,

testületet a választási jogok további tárgyalására szólított fel. De végül csak 1917-ben vált lehetségessé egy olyan törvénytervezet, amelyben a nők korlátozott választási jogokat kaptak. Ezzel a lakosság 19 százaléka szavazatot kapott. Bár úgy tűnik, Magyarországon a nők később kaptak választójogot, nemzetközi értelemben mégsem ez a helyzet. (Az Amerikai Egyesült Államokban pl. a nőknek 1920-tól volt választójoguk.)

Hosszú oldalakon keresztül lehetne még ecsetelni a könyv erényeit, érdekes fejezeteit (pl. a szexuális kérdést, a prostitúciót, a lánykereskedelmet, amelyek a mai napig aktuális és égető gondot okoznak társadalmunknak). Idézeteket lehetne kiemelni, amelyek mind alátámasztják és illusztrálják a polgárosodó Magyarországon lezajlott női mozgalmakat. Bár a könyv olvasásakor kiderül, ezek a folyamatok elsősorban a fővárost és az akkori Magyarország nagyobb városait (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kassa stb.) érintették, azt csak a magyar olvasó tudja igazán, hogy a lakosság hány százalékát is alkotta ez a réteg, hiszen a magyar társadalom struktúrájának nagyobb részét a vidéken élő parasztság adta. Körükben pedig a fent tárgyalt kérdések, mind a képzés, mind a házon belüli és házon kívüli munkavégzés, mind a családi szerepek rétegenként teljesen eltérő módon és másként jelentek meg. Az ő igényeikkel egy vagy két szervezettől eltekintve a nőmozgalom nem foglalkozott. Nem lehet a könyvtől számon kérni a paraszti társadalom eltérő mivoltának ábrázolását. Ám még átfogóbb szemléletet kaptunk volna, ha a munkában néhány gondolatot erről is olvashattunk volna.

Külön öröm az utolsó fejezet, amely a magyar nőmozgalmakat összehasonlítja a nemzetközi folyamatokkal. S ezt a szerző igen alapos irodalmi felkészültséggel teszi.

E könyv elolvasásakor, a korabeli illusztrációkat szemlélve csak remélhetjük, hogy a mű hamarosan magyar fordításban is megjelenik, s így hozzáférhetővé válik a hazai közönség számára is.